

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

Jaargang 59, no. 3

15 oktober 1983

HOOFDARTIKEL

De Groot Nieuws Bijbel III (slot)

Typering van Amos

Er bestaat de laatste jaren in een bepaalde hoek grote belangstelling voor de profeet Amos. Een groep van theologen exploiteert 'de boer van Tekoa' hevig door van hem een soort linkse politicus te maken, een maatschappij-hervormer die oproept om te breken met de bestaande structuren. Deze theologen zullen wel met instemming kennis nemen van de inleiding die in de GNB voorafgaat aan Amos' profetieën. Men leest daar o.a.: 'Amos ziet dat er alleen welvaart is voor de rijken en dat het economische systeem berust op onrecht en op uitbuiting van de armen. De politieke rust is meer schijn dan werkelijkheid en de godsdienst mist iedere sociale bewogenheid. Hij verzet zich vooral tegen het onrecht in de maatschappij en tegen het feit dat mensen zich op God beroepen om hun kwade praktijken goed te praten. Tegen die situatie treedt Amos met heel scherpe woorden op'.

Wie Amos aldus typeert, gaat toch wel voorbij aan de essentie van zijn boodschap. Niet de sociale ongerechtigheid, maar de eigenwillige godsdienst — zich manifesterend in een zondige cultus — wordt door hem aangewezen als de diepste oorzaak van de komende ondergang van Israël. Men leze er met name Amos 4 en 5 maar op na. Met die eigenwillige godsdienst heeft de sociale ongerechtigheid in zijn dagen overigens alles te maken, vandaar ook dat deze profeet daarop scherpe kritiek oefent. Wie het in de dienst van Jahwe zo nauw niet neemt, heeft ook geen oor voor zijn wetsonderricht omtrent sociale gerechtigheid en deinst er dientengevolge niet voor terug rechtvaardigen te onderdrukken, steekpenningen aan te nemen en de armen onrecht aan te doen (Amos 5 : 12).

Een inleiding, zoals die in de GNB wordt geboden, beneemt de lezer eerder het zicht op Amos' profetieën dan dat zij hem de blik er voor opent.

Vertaling van Amos

Dan nu de vertaling.

Dat Amos 'visioenen zag over Israël' (1 : 1) valt uit de GNB niet meer op te maken. Het werkwoord 'zien', hier gebruikt voor 'profetisch zien, visioenen zien', gaat schuil achter het kleurloze 'De Heer heeft hem deze boodschap voor Israël meegedeeld'. Opvallend is dat de GNB in 7 : 1, 4 en 7 alsook in 8 : 1, waar in de grondtekst ook een werkwoord voor 'zien' staat, komt met de vertaling 'zien in een visioen'.

Op zichzelf beschouwd fraai is de vertaling van de z.g. getalspreuken in 1 : 3-2 : 6. Bij zo'n spreuk worden twee opeenvolgende getallen (hier 3 en 4) gebruikt om één onbepaalde totaliteit uit te drukken: 'Om de drie misdaden van Damascus, ja om de vier herroep Ik het niet', d.w.z. om de herhaalde misdaden van Damascus kom Ik niet op mijn besluit terug. De GNB geeft: 'Misdad op misdaad heeft Damascus begaan... Daarom kom ik niet terug op mijn besluit'. Een vertaalfondst. Maar zo'n vertaling behoeft, indien men er voor kiest, minstens annotatie. De lezer heeft er recht

---

INHOUD: *Hoofdartikel*: De Groot Nieuws Bijbel, III (slot). *Kort gehouden*: Broederlijkheid. *Uit de Schrift*: Verzorging van de HERE. *Kerkelijk leven*: De vrouw in het ambt? *Kunst*: Dood en leven bij Courbet. 2. Courbets realisme en de dood. *Boekbespreking*: Bloemen voor Schilder, I. *Persschouw*: Prof. dr. Herman Ridderbos en de Vrijmaking.

op te weten dat hier gebruik wordt gemaakt van een getalspreuk, een stijlmiddel dat ook elders in het Oude Testament voorkomt, m.n. in de wijsheidsliteratuur. Daar is het niet wenselijk en vaak ook niet mogelijk anders te vertalen dan met behoud van de getallen (vgl. m.n. Spr. 30 : 18-19, 21-23, 29-31).

De vertaling van 1 : 3-5 is illustratief voor de gevolgde (dynamisch-equivalente) vertaalmethode. Ik citeer deze verzen eerst uit de NBG-vertaling van 1951 (NV):

Zo zegt de HERE: Om drie overtredingen van Damascus, ja om vier, zal Ik het niet herroepen. Omdat zij Gilead met ijzeren dorssleden gedorst hebben, zal Ik vuur werpen in Hazaëls huis, zodat het Benhadads burchten verteert, en zal Ik den grendel van Damascus verbreken, en de inwoners uitroeien uit Bikeath-Aven, en den schepterdrager uit Bet-Eden, en Arams bevolking zal in ballingschap gaan naar Kir, — zegt de HERE.

De GNB geeft deze verzen als volgt weer:

Dit zegt de Heer: 'Misdad op misdad heeft Damascus begaan; het heeft de bewoners van Gilead met wreedheid behandeld. Daarom kom ik niet terug op mijn besluit, ik zal Damascus straffen. Het paleis van Hazaël leg ik in de as, de burcht van Benhadad gaat in vlammen op. De poortgrendels van Damascus sla ik stuk, de koning van die misdadigersstad breng ik om, de heerser in die stad van plezier. Heel de bevolking wordt verbannen naar Kir'.

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERNREDACTIE: DR. K. VELING (eindredacteur), DS. C. J. SMELIK, DR. W. G. DE VRIES.

BREDE REDACTIE: PROF. DRS. D. DEDDENS, PROF. DR. J. DOUMA, PROF. J. KAMPHUIS, PROF. DR. C. TRIMP, DS. C. J. SMELIK, DR. K. VELING, DR. W. G. DE VRIES.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
K. Veling, Postbus 99, 8050 AB te Hattem.

ADMINISTRATIE: Uitgeverij Oosterbaan & Le Colntre B.V.
Postrekening 406040 - Postbus 25, 4460 AA Goes - Tel. (01100) 15591

Advertenties 35 cent per mm. Contracttarief op aanvraag.
Advertenties (01100) 27555, toestel 10.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

Abonnement: f 69,— per jaar — Buitenland: f 121,20 per jaar (zeepost).

Losse nummers f 1,25 (excl. porto).

Men ziet dat de GNB-vertalers de in deze verzen vervatte informatie eerst hebben weergegeven in kern-zinnen, om vervolgens door herschikking van die kern-zinnen (een m.i. willekeurige omzetting van de volgorde ervan) te komen tot hun 'vertaling'. De weergave gaat nu evenwel boven een vertaling uit; zij is parafrase. Een vertaling zou kunnen zijn:

(3) Zo zegt Jahwe: 'Om de herhaalde misdaden van Damascus kom Ik op mijn besluit niet terug. Omdat zij Gilead met ijzeren dorssleden hebben gedorst, (4) slinger Ik vuur in Hazaëls huis: dat zal Benhadads paleizen verslinden. (5) De poortgrendels van Damascus sla Ik in stukken, uit Bikat-Awen verdrijf Ik de heerser, uit Bet-Eden hem die daar de scepter zwaait, het volk van Aram wordt weggevoerd naar Kir'.

In die geest ook de WV. Daarbij zouden dan de volgende aantekeningen horen:

3. *herhaalde*: woordelijk 'om de drie... ja om de vier'; *met ijzeren dorssleden dorsen*: met meedogenloze wreedheid behandelen; *Bikat-Awen* (= Zonde-dal) en *Bet-Eden* (= Genots-oord) waarschijnlijk symbolische namen.
5. *heerser*: woordelijk 'gezetene'. — Het einde van het citaat wordt in het Hebreeuws, dat geen aanhalingstekens kent, weergegeven met 'zegt Jahwe' (vgl. het begin van vs 3 'Zo zegt Jahwe').

Een volgend punt.

Niet duidelijk is waarom het woord 'nazireeër', dat nota bene voorkomt in de verklarende Woordenlijst, in 2 : 11 en 12 wordt omschreven met 'jongemannen om zich aan mij (Jahwe) te wijden'.

In 4 : 1, waar de welgedane vrouwen van Samaria door Amos worden aangesproken met: 'Hoorst dit woord, jullie koeien van Basan', geeft de GNB parafraserend: 'Vrouwen van Samaria, luister naar wat ik ga zeggen, jullie, vadsig als de koeien van Basan'.

En in 4 : 2 wordt de zinsnede 'De Heer, Jahwe, heeft bij zijn heiligheid gezworen (beter wel: heeft bij zichzelf als de Heilige gezworen)' weergegeven met 'God, de heilige Heer, heeft bij zichzelf gezworen'.

Behalve veel invoegingen komt men in de GNB ook talrijke omzettingen tegen, een direct gevolg van de dynamisch-equivalente vertaalmethode. Ik wees er reeds op bij 1 : 3-5. Maar zie bijv. ook 4 : 4-5, waar de woorden 'luidt de godsspraak van Jahwe', waarmee vs 5 eindigt, zijn veranderd in

'De Heer zegt' en vervolgens zijn verplaatst naar het begin van vs 4. In de z.g. rampencatalogus (4:6-11) is het hartstochtelijke refrein 'maar jullie hebben je niet tot Mij bekeerd — godsspraak van Jahwe' verminkt door er de woorden 'godsspraak van Jahwe' van los te maken, die te veranderen in 'God, de Heer, zegt' en ze slechts éénmaal weer te geven, nu aan het begin van vs 6. Dit vers is overigens goed vertaald: 'Ik liet jullie honger lijden'; in het Hebreeuws staat hier: 'Ik heb jullie reinheid van tanden gegeven', wat ziet op het ontbreken van plaque omdat er niets te eten viel en er dus geen tandverontreiniging kon optreden.

Regelmatig treft men in de GNB persoonswisseling aan. In 5:2 staat 'zij is gevallen, zij staat niet meer op, de maagd Israël'; de GNB maakt hiervan: 'verslagen lig je neer'. Zie ook vs 10, waar 'zij haten' is veranderd in 'jullie haten'.

Uit wat eerder is vermeld kon reeds blijken dat de vertaling tengevolge van de nu eenmaal gekozen vertaalmethode zich m.i. onverantwoorde 'vrijheden' veroorlooft. Een nog duidelijker voorbeeld vindt men in 7:1. In het Hebreeuws staat daar: 'Dit liet de Heer, Jahwe, mij zien: Hij was bezig een zwerm sprinkhanen te vormen, toen het nagras begon op te komen'. Omdat het woord voor 'nagras' later blijkbaar niet meer zo goed werd begrepen, is — uiteraard in de tekst, want een notenapparaat zoals wij dat kennen was in de Oudheid nog niet bekend — de verklarende opmerking toegevoegd: 'Nagras is wat na de afmaaiing voor de koning opkomt', een verklaring die Amos' eerste hoorders niet nodig hadden. In de GNB luidt dit vers: 'Het volgende liet God, de Heer, mij zien in een visioen: Ik zag hoe hij een sprinkhanenzwerm schiep. Er was al voor de koning gemaaid en het nagras begon weer te groeien'. Bewerkingswillekeur ontnemt de bijbellezers in een geval als dit het zicht op de aard van een tekstonderdeel (i.c. die toevoeging) en doet zo tevens de teksthistorie geen schriftuurlijk recht wedervaren.

Knap is de weergave van de woordspeling die men aantreft in de grondtekst van 8:2b. Daar staat: 'Hij (de Heer, Jahwe) vroeg: Wat zie je Amos? Ik antwoordde: een korf met rijpe vruchten (Hebreeuws *qáyits*). Toen zei Jahwe tot mij: het einde (Hebreeuws *qeets*) is gekomen voor mijn volk Israël'. De NV deed kennelijk ook reeds een poging dit woordspel te laten doorklinken, maar op een nogal stijve en dus juist niet speelse manier: 'Mijn volk Israël is rijp voor de ondergang'. De GNB lost dit beter op door te vertalen: 'Mijn volk Israël is rijp voor het oordeel, zijn einde is nabij'. Een fraaie vondst!

KORT GEHOUDEN

Broederlijkheid

De Rotterdamse synode van de Chr. Geref. Kerken 1983 is achter de rug. Op de laatste synodedag van 30 september werd ook een besluit genomen inzake de brief die onze synode van Arnhem 1981 ter tafel legde.

Het synodeverslag in 'De Wekker' meldt dat in de bespreking van die brief 'zeker veel waardering werd uitgesproken voor de manier, waarop deze kerken kerk van Christus willen zijn, maar tevens een afkeuring over het schrijven van deze brief'.

Die afkeuring geldt allereerst de wijze waarop de Arnhemse synode de brief in de openbaarheid bracht: de voor-publicatie zou in strijd zijn met christelijke en kerkelijke omgangsvormen.

Nu, daarover hebben we reeds onlangs het een en ander opgemerkt in ons blad (22 januari). Waarom zouden brieven over en weer gedurende één of meer jaren 'geheim' moeten blijven? De zaak van contactoefening en van mogelijke Vereniging is toch geen zaak van synodes alleen, maar van de kerken? Juist van Chr. Geref. zijde is dat rond 1892 sterk beklemtoond! Waarom dan nu deze klacht?

Openbaarmaking van brieven over en weer zal juist het meeleven van de betrokken kerken kunnen bevorderen. Wat zou er op tegen geweest zijn, wanneer de Rotterdamse synode haar antwoord-brief openbaar had gemaakt? Onze kerken moeten nu maar afwachten tot in Heemse 1984 de inhoud van die brief bekend wordt? Is dat nu de enig-geboden christelijke en kerkelijke omgangsvorm?

De afkeuring die in Rotterdam werd uitgesproken geldt vervolgens ook de inhoud van de Arnhemse brief: de beschuldiging over de Chr. Geref. Kerken en twee van haar hoogleraren.

Het is waar: Arnhem heeft op concrete punten onschriftuurlijke meningen aangewezen, zoals die met name aan de dag treden in publicaties van twee hoogleraren. Geen beschuldigingen in het wilde weg, maar duidelijk geadstrueerd en geargumenteed. Valt dat onder de noemer van onbroederlijkheid? Ik meen dat de Schrift ons altijd oproept elkaar terecht te wijzen en zo vast te houden. Dat geldt in het persoonlijke maar ook in het kerkelijke vlak.

'Binnen onze kerken is onderling wantrouwen gezaaid', zo staat te lezen in het synodeverslag in 'De Wekker'. We begrijpen deze klacht niet. Wat 'Arnhem' heeft willen 'zaaien' is geen onderling wantrouwen binnen de Chr. Geref. Kerken, maar een unaniem weerspreken van wat zich niet met de waarheid van de Schrift verdraagt.

Onderling wantrouwen is altijd een kwalijke zaak. Een zaak van onbroederlijkheid. Maar onderlinge tróuw aan Schrift en confessie is een levenszaak. En daartoe wilde de brief van Arnhem 1981 appelleren. Dat is een zaak van broederlijkheid. Elkaar waarschuwen voor een eerste begin van Schriftmisbruik behoort tot 'de manier waarop de kerken kerk van Christus willen zijn'.

C.J.S.

Echt vertalen in een andere taal wordt pas mogelijk als men de te vertalen tekst begrijpt. Hoe moeilijker de tekst, des te verleidelijker is het er een parafrase van te geven. Men maakt dan echter methodisch een fout. Juist bij een moeilijke tekst is het zaak zich bij het vertalen zo min mogelijk te verwijderen van het oorspronkelijke. Anders is de kans groot dat men de bedoeling van de tekst verkeerd weergeeft.

Er staan in het boek Amos nogal wat moeilijk vertaalbare teksten. Dit zou men niet zeggen, wanneer men de vlotte weergave daarvan leest in de GNB. Een dergelijke weergave lijkt (en zal door velen worden beschouwd als) een voordeel bij het lezen en verstaan van de bijbel; het tegendeel zou echter wel eens het geval kunnen zijn — en is dit naar mijn oordeel metterdaad. Een volledige motivering van dit oordeel zou de grenzen van een recensie als mij door de redactie gevraagd overschrijden. Daarom in het kader van deze beoordeling nog slechts de volgende opmerkingen.

Aanvullende opmerkingen

Het zal de lezer duidelijk zijn geworden dat het mij moeilijk valt de GNB nog een vertaling te noemen. Men kan tegenwerpen: de uitgave presenteert zich niet als een vertaling maar als een 'vertaling in omgangstaal'. Alles goed en wel, maar daarmee blijft de term 'vertaling' overheersen; de toevoeging 'in omgangstaal' is daaraan ondergeschikt. Welnu, het gebodene is meer een parafrase of bewerking dan een vertaling. Eigenlijk een simpele conclusie, want een dergelijk resultaat is bij toepassing van de dynamisch-equivalente methode bij voorbaat te verwachten.

Intussen kan de lezer ook gebleken zijn — maar om alle misverstand te voorkomen lijkt het gewenst deze verzekering aan het slot nog met zoveel woorden te vermelden — dat genoemde conclusie allerm minst betekent dat ik het pleit voer voor een 'woordelijke' (formeel-equivalente of idiolekte) vertaling. Daarvoor ben ik te zeer overtuigd van het feit dat ook wie het idioom (het eigene) van de gevende taal transplanteert in de ontvangende taal niet komt tot een heuse vertaling. Zo iemand blijft immers steken in de gevende taal. Een woordelijke vertaling kan de bijbel evenzeer doen buikspreken als een te vrije vertaling. (De termen 'woordelijk' en 'vrij' hanteer ik hier — als tevoren — gemakshalve; ze dekken niet adequaat de kwalificaties van beide methoden, maar praktisch geven zij het resultaat van beiderlei redelijk weer). Hiermee hangt samen dat keuze voor de formeel-equivalente methode nog allerm minst een erkenning betekent van het goddelijke gezag van de Heilige Schrift. Daar het hier niet de plaats is

de bezwaren tegen deze methode als zodanig uiteen te zetten, terwijl anderzijds de lezer toch wel recht heeft op tenminste een enkele illustratie, zij het ons vergund hem te dienen met een enkel sprekend voorbeeld uit eveneens in de laatste jaren verschenen uitgaven van het NBG en de KBS. Hij sla er slechts op na de 'vertalingen om voor te lezen', afkomstig van de Societas Hebraica Amstelodamensis.¹ Hij kan dan zelf constateren dat hier woordmystiek wordt bedreven en vermoeiend wordt gespeeld met (dikwijls vermeende) motiefwoorden. Ja zelfs, dat zulke 'vertalingen' soms de geest van het sprookje ademen. Hoe anders te oordelen over een schip dat vanwege de zware storm 'denkt' te breken; zie bijv. Jona 1 : 4 'JHWH echter gooide een grote wind naar de zee / er ontstond een grote storm in de zee / en het schip / dacht te breken'. Op deze manier wordt duidelijk gezondigd tegen de nederlandse taal en tegen de regels van eerbiedige vertaling van textueel teboekgestelde Godsopenbaring.

Bij een nieuwe bijbelvertaling — zo al gewenst op korte termijn — dient te worden gestreefd naar taalkundige gelijkwaardigheid. Dus 'zo getrouw als het kan en zo vrij als het moet'. Ook dit laatste, omdat een zorgvuldige z.g. vrije vertaling de bedoeling van de grondtekst soms nauwkeuriger weergeeft dan een z.g. woordelijke vertaling.

Vertalen, m.n. bijbelvertalen blijft een moeilijk werk. Vaak moet men zijn weg vinden tussen twee klippen door. En dan is het goed voor de geest te houden een uitspraak van Rabbi Jehuda, die eens gezegd heeft: 'Wie een bijbelvers letterlijk vertaalt is een Schriftvervalser, wie iets toevoegt een godslasteraar'.²

Niet zonder reden voegde ik boven aan 'een nieuwe vertaling' toe: zo al gewenst op korte termijn. Men vergete niet dat wij een bijbel moeten hebben om bij te kunnen leven en sterven, m.a.w. een bijbel met de tekst waarvan wij vertrouwd zijn. En die vertrouwdheid kan niet ontstaan wanneer een bijbelvertaling, al is die ook verre van volmaakt, te snel wordt vervangen door weer een nieuwe vertaling.

Het is in elk geval te hopen dat niet de GNB op de kansel terecht komt. Ik ben daar niet zo gerust op. De voorzitter van het NBG mag dan wel zeggen dat de GNB voor binnenkerkelijk gebruik hoogstens kan fungeren als 'blik-opener' en dat

---

Tot dusver zijn verschenen: Ruth (1974), Jona (1977) en Richteren (1982).

Tosefta Megilla IV 41.

³ Dr. A. Kruyswijk bij gelegenheid van de aanbidding van het eerste exemplaar van de complete concordantie op de NV; zie Ned. Dagblad van 12 april 1983.

men voor bestudering van de Schrift terecht moet bij de NV³, de nieuwe secretaris van het NBG antwoordde kort daarna op de vraag of de GNB binnekort ook niet op de kansel zal worden gebruikt, dat dit zal afhangen van de kerken en de voorgangers⁴, een uitspraak die al duidelijk afwijkt van eerstgenoemde. Zou dit gebeuren, dan wordt naar mijn overtuiging temeer doortocht verleend aan Schriftkritiek en horizontalisme.

En wat buiten- en randkerkelijken betreft: het valt sterk te betwijfelen of die met de GNB wezenlijk geholpen zijn. Zij zijn pas echt gebaat met een nauwkeurige vertaling van het geopenbaarde Woord van God; niet met een parafraserende weergave van 'geloofsgetuigenissen'. Daaraan heeft per slot van rekening niemand een boodschap.

Slot

Uit het geheel van deze bespreking kan de lezer zijn gebleken dat we ondanks positieve elementen die we in de GNB constateren over deze productie als geheel, in aanmerking nemend dat zij zich dan toch maar als 'vertaling' presenteert, negatief moeten oordelen. Als 'bewerking' kan zij voor bijbellezers een hulpmiddel zijn. Dan wel met voorzichtigheid te gebruiken naast, bepaald niet in de plaats van een werkelijke vertaling.

Kampen, juli 1983

J. P. LETTINGA

Dr. E. W. Tuinstra in 'Met de bijbel de wereld in', uitgave van het NBG, mei 1983, 10e jrg. nr. 2.

Ds. K. Deddens en ds. P. Veldstra

WAARUIT WEET GIJ DAT?

Vragenboekje met vragen over de Heilige Schrift waarin getracht is door de wijze van vraagstelling iets te laten zien van de geschiedenis van het heil en de verbanden in de bijbel.

Tweede druk f 1,—

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25 - 4461 CM Goes - Tel. 01100-15591

UIT DE SCHRIFT

Verzorging van de HERE

Hoort het woord des HEREN, o volken, verkondigt het in verre kustlanden, en zegt: Hij, die Israël verstrooide, zal het verzamelen en behoeden als een herder zijn kudde.

Jeremia 31 : 10

De profeet Jeremia mag wel een zeer rijke belofte verkondigen aan zijn volk Israël. Waar gaat het hier om?

De profeet was enerzijds diep doordrongen van de ontzaglijke ernst van het oordeel van God in de ballingschap. Maar de HERE heeft toch ook aan deze godsman geopenbaard dat er verlossing en uitkomst zou komen. Nu heeft Jeremia zelf de terugkeer uit de ballingschap niet meegemaakt, maar de boodschap Gods dienaangaande was toch maar een heerlijke werkelijkheid. En dat komt nu prachtig naar voren in hoofdstuk 30 en 31. Boven deze hoofdstukken staat: Israëls herstel. Er was eerst een angsttijd. Maar er zou uitkomst komen. Dat heeft de Verbondsgod aan Jeremia geopenbaard. Ik ben met u. Ik zal u nooit totaal uitroeien. Ik zal naar Sion omzien, en haar in eer herstellen. Hoe horen we vooral vanaf 30 : 18 de belofte van de komende Messias. Ik beloof aan mijn volk een Koning, die uit dat volk zal voortkomen, zegt de HERE. (vers 21). Daarbij barst de orkaan van Gods toorn los over de vijanden. Zo loopt het door naar hoofdstuk 31. Laten we de grondgedachte goed vasthouden. Ik heb u lief met een eeuwige liefde. U gaat een schone tijd tegemoet. Het wordt weer een feest. U mag u tooien in kostbare kleding; u mag uw muziekinstrumenten weer gaan bespelen; u mag weer zingen de liederen Sions. Dan mag u zich ook weer geven aan de arbeid. O ja, het land ligt woest, maar u mag dat weer in cultuur brengen. U mag uw wijngaarden planten op de bergen van Samaria, en de vruchten zullen niet door heidenen geroofd worden. Zo mag er vreugde in de arbeid zijn, en zult u graag dankoffers voor de HERE brengen. Wat een zorg van de God des Verbonds. Hij helpt ellendigen. Hij denkt bijzonder aan jonge moeders met het jonge leven van hun kinderen.

Zo wordt het nog eens samengevat in één woord (vers 10). De zorg van de HERE, zoals een herder zijn kudde behoedt. Het beeld van de

herder is overbekend, en zeer duidelijk.

Laten we er vooral op letten, hoe wijd de belofte wel is. Horen (lezen) we het goed dat hier de naam Efraïm staat? (vers 6, 9, 20). Dat is zeer tekenend en veelzeggend. Efraïm is de naam waarmee het tienstammenrijk wordt aangeduid. Wij stellen het ons in de regel zo voor dat het tweestammenrijk is teruggekeerd uit de ballingschap. Dat is ook wel waar. Dat tweestammenrijk was naar Babel gevoerd, terwijl veel eerder al het tienstammenrijk was weggevoerd naar Assyrië. Uit Babel nu zijn velen teruggekeerd. Dat waren dus mensen uit het tweestammenrijk. Maar dat tienstammenrijk — daar horen we weinig van. En wat in Samaria was achter gebleven, dat zijn later (vermengd met heidenen) de Samaritanen geworden, die het eigenlijke Israël heel veel kwaad hebben gedaan. Zeker, zeker, dat is allemaal heel erg waar. Maar — hier staat toch maar dat Efraïm Gods eerstgeborene is (vers 9). Dat wijst er toch wel duidelijk op, dat God ook dat tienstammenrijk niet vergeten heeft, en dat een rest van dit verstoten Israël toch ook weer door God is aangenomen. God denkt er niet aan dat tienstammenrijk prijs te geven. Het is door God zeker niet vergeten!

Dat de naam Efraïm gebruikt wordt om de zorg van God als herder ook voor dit deel van de kudde aan te geven, is temeer tekenend, omdat de stam van Efraïm nu niet bepaald uitblonk in trouw en liefde voor God en de broederschap. Wel het tegendeel! Kan uit Efraïm, kan uit het tienstammenrijk iets goed komen? Niet door de mens, maar wel door Gods welbehagen. Zo trouw is God als herder. Hij, die Israël verstrooide, zal het verzamelen! Is dit niet wonderlijk vervuld in de dagen toen Jezus op aarde kwam? Toen verscheen in de tempel eerst de mens uit Jeruzalem, Simeon, om het kind Jezus, dat daar gebracht werd door Jozef en Maria voor de zgn. voorstelling, te loven. Zo was Simeon de vertegenwoordiger van het tweestammenrijk. Maar daar was ook Anna, een profetes. En er staat bij, dat zij was uit de stam van Aser. Aser is daar de vertegenwoordiger van het tienstammenrijk. Nu staat er niet Efraïm, maar Aser. Aser was ook een belangrijke stam. Maar juist de stam Aser heeft veel verknoeid. Aser heeft de goede gaven Gods misbruikt. En Aser heeft de eenheid van het volk Israël gebroken, b.v. in de Richterentijd (zie Richteren 1 en 5). Kan uit Aser iets goeds komen? Ja, door Gods welbehagen. In Anna wordt een rest van Aser, dat is van het tienstammenrijk, behouden. Zo wordt de gebrokenheid van Israëls geslacht geheeld, in de samenstemming van de lof van Simeon en Anna voor het kindeke Jezus!

Voorwaar, de profetie van Jeremia 31 wordt vervuld in Lucas 2!

Inderdaad, de stammen waren verstrooid. Ze waren verstrooid reeds na de dood van Salomo. Ze werden helemaal verstrooid in de ballingschap. En het was om hun zonden. Maar de herder vergeet de schapen niet, die van het tweestammenrijk niet, en ook van het tienstammenrijk niet. Hij, die Israël verstrooide, zal het ook weer vergaderen. Wat een Herder! Zullen we het nu maar met een hoofdletter schrijven? Hier zien we Gods zorg in de Here Jezus Christus.

Van hieruit mogen we weten dat het inderdaad zal worden één Herder en één kudde. Zo spreekt Jezus het zelf uit in Joh. 10. Wie zal verstrooien, als Hij vergadert? Zullen we maar weer moed grijpen als we denken aan de kerkelijke moeiten, aan innerlijke strijd, aan broedertwisten? We moeten wel een sterk geloof hebben aan de heerlijkheid van Christus' verlossingswerk. Maar dat kan toch? De Herder Israëls verzorgt de schapen. Die verzoening is werkelijkheid. Want **HERE** is zijn naam. Hoort het woord des **HEREN**, volken, verkondigt het in verre kustlanden. Verkondigt het tot aan de einden der aarde! Want de ganse aarde is van Hem. En alle knie zal voor Hem buigen. De Herder brengt de schapen naar de stal. Hij geeft zijn schapen het eeuwige leven.

Ommen

F. MUL

M. Ramaker

GETROUWD ... EN DAN?

Studies over huwelijk, seksualiteit, gezin en opvoeding.

Dit boek wil een praktisch hulpmiddel zijn om te ontdekken wat Gods bedoeling met huwelijk en gezin is. 21 studies over onderwerpen die voor elk echtpaar van belang zijn. Aan het eind van elk hoofdstuk enkele vragen om het gesprek tussen man en vrouw over het behandelde onderwerp te bevorderen.

180 pag. f 15,90.

OOSTERBAAN & LE COINTRE

Postbus 25, 4460 AA Goes.

Telefoon 01100 - 15591.

De vrouw in het ambt?

Al weer enige tijd geleden werd ons een brochure toegezonden 'Vrouwen in de dienst', die zich aandient als een 'bijbelse studie naar de diensten in de christelijke gemeente en de plaats van de vrouw daarbij'.

Deze brochure is afkomstig van de 'Studiegroep van Christelijke Gereformeerde theologen' te Utrecht en men wil er uitdrukkelijk ook mensen buiten de Christelijke Gereformeerde Kerken mee bereiken.

Nu komt deze brochure niet uit de lucht vallen, maar ze is het resultaat van jarenlange studie en gesprekken van een groep theologen die op de één of andere manier een binding met Utrecht hebben.

Ze is meteen ook een exponent van de toenemende moeiten en spanningen in de Christelijke Gereformeerde Kerken.

* * Moeiten in de Christelijke Gereformeerde Kerken

Het verschijnen van bovenvermelde brochure en de rectoraatsoverdracht die kortgeleden aan de Theol. Hogeschool te Apeldoorn plaatsvond hebben een bepaalde connectie met elkaar. Immers, prof. dr. J. P. Versteeg, van wie maar liefst 5 publicaties in deze brochure vermeld worden, sprak als aftredend rector over 'De structuur van de gemeente volgens het Nieuwe Testament'. Aan het eind van zijn rede kruiste hij de degen met zijn collega prof. dr. W. van 't Spijker — duidelijk tegenstander van de vrouw in het ambt —: 'als vrouwen het essentiële, de genadegave, van Christus kregen, dan is principiële de weg naar het bijkomende, de ambten, voor hen open'.

Daarmee gaat prof. Versteeg geheel in de lijn van de brochure van de Utrechtse theologen, die een soortgelijke redenering opzetten. Men kan ook zeggen: deze theologen gaan in zijn lijn, want de ene hand wast hier de andere.

Ds J. H. Velema, aan wiens verslag in 'De Wekker' wij deze gegevens ontleen, eindigt aldus: 'De rede van prof. Versteeg werd met gemengde gevoelens beluisterd en er werd dan ook verschillend op gereageerd. Niet zonder zorgen in deze voor onze kerken moeilijke periode gingen velen naar huis, zich de tekst van de bidstond herinnerend en biddend: Ontferm U over onze kerken.'

* * Is er geen oorzaak?

Wij kunnen ons de zorgen van ds Velema voorstellen en staan daarin naast hem. Maar we vragen tegelijk: is er geen oorzaak? Juist deze week meldde het ND: 'Chr. Geref. synode ontstemd over brief Arnhem 1981'. Onze synode van Arnhem zond nl. een appellerende brief aan de chr. geref. synode met een oproep tot 'een openlijke keuze voor de belijdenis der waarheid van Gods onfeilbaar Woord'. Deze brief werd volgens het ND 'zonder veel enthousiasme ontvangen', ja: 'Scherpe kritiek werd geoefend op zowel de inhoud als de wijze van presentatie van de (vrijg.) gereformeerde brief'. Een voorstel werd aangenomen waarin 'droefheid en afkeuring' van de synode worden uitgesproken ten aanzien van de 'beschuldigingen' uitgesproken over de Christelijke Gereformeerde Kerken en twee van haar hoogleraren'.

Nu, één van deze hoogleraren is prof. Versteeg, die zijn instemming ermee had betuigd dat de synodaal-gereformeerde kerken de veroordeling van dr. J. G. Geelkerken in 1926 terugnamen. Het ging daarbij om de vraag of de boom der kennis van goed en kwaad, de slang en haar spreken en de boom des levens echte, zintuiglijk waarneembare werkelijkheden zijn geweest. Dit wordt *ontkend* door de andere hoogleraar, prof. dr. B. J. Oosterhoff, die daarin slechts een *symbolische werkelijkheid* ziet.

Deze Schrift-kritische opvattingen waren voor de synode van Arnhem reden om met name op deze twee hoogleraren te wijzen. Maar de christelijke gereformeerde synode werpt dit alles ver van zich af. Wanneer nu ds Velema in zorg blijkt te verkeren, vragen wij ons af, of hij dan geen duidelijk verband ziet tussen het een en ander. Prof. Versteeg met zijn pleidooi voor de vrouw in het ambt maakt immers duidelijk dat de synode van Arnhem 'niet zonder oorzaak' heeft gewaarshuwd. En prof. Van 't Spijker maakt in hetzelfde nummer van 'De Wekker', waarin Ds Velema zijn zorgen uit, duidelijk dat *Schrift-kritiek* op de achtergrond staat bij de voorstanders van de vrouw in het ambt. Men maakt dan wat b.v. 1 Tim. 2: 11, 12 over de plaats van de vrouw zegt tot een kerkordelijke bepaling op de rand van het nieuwe testament. Hij ziet 'de Schrift en haar gezag' op het spel staan en wijst op de ontwikkeling in de synodaal-gereformeerde kerken. Tot oordelen bevoegde mensen hebben dáár gezegd:

'De Schrift zegt, dat de vrouw in het ambt niet kan! Wij hebben het tóch gedaan. (En zei prof. Kuitert erbij: terecht!) En *tóen* is de wissel omgegaan. Volgens Paulus, volgens de bijbel mag het niet. Toch doen we het!'

Inderdaad, de brochure van de Utrechtse theologen en de rectoraatsrede van prof. Versteeg geven terecht reden tot bezorgdheid. Maar de christelijke gereformeerde synode spreekt van droefheid en afkeuring' uit over de synode van Arnhem die *op tijd* waarschuwde.

* * Charisma en ambt

De Utrechtse studiegroep wil Gods Woord 'goed, eerlijk en naar eer en geweten' beluisteren. Er worden inderdaad voortreffelijke dingen gezegd, als het gaat over de verhouding man en vrouw, zoals 'van den beginne' bedoeld en in Gods Woord nader uitgewerkt.

Maar de wissel gaat óm, zo gauw de relatie *vrouw-ambt* in het gezichtsveld komt. Dan blijkt men nl. een *bepaalde theorie* uit te werken die al tientallen jaren in Schrift-kritische kringen werd voorgestaan. Een opvatting die bijv. verdedigd werd door H. von Camphausen in zijn boek 'Kerkelijk ambt en geestelijke volmacht in de eerste drie eeuwen'. Hij stelt het ambt als een menselijke, 'gestolde' regeling tegenover het 'charisma' als rechtstreekse gave van de Geest. Zo willen deze Utrechtse theologen nadruk leggen op het 'charisma', de genadegave van de Heilige Geest, en doen wat terughoudend over het ambt als 'geordend instituut'. Hun redenering is duidelijk: Aan de vrouwen werd in de jonge christelijke kerk de 'genadegave' van o.m. gebed en profetie gegeven — het *gáát* daar om de 'dienst' — en later is het geordend ambt er wel bij gekomen, maar dit kan het 'charisma' van de dienst niet wegdrücken. Er is volgens hen geen principiëel verschil tussen welke dienst dan ook: 'Niet tussen de diensten naar hun aard (bij voorbeeld: geordend/niet-geordend) en niet tussen de diensten naar hun vervulling (bijvoorbeeld: mannen/vrouwen)'.

Conclusie: het is een onevangelische situatie, wanneer men aan vrouwen de ambten (de geordenwe diensten) ontzegt. Precies zo redeneert prof. Versteeg: De vrouwen hebben het *essentiële* verkregen — de genadegaven — dan is principiëel de weg naar het *bijkomstige* — het ambt — voor hen open!

* * Een dwaalspoor

Al in 1966, in zijn boek *Paulus*, heeft dr. Herman Ridderbos erop gewezen dat wie een tegenstelling

tussen het institutionele ambt en het charisma-tische wil zoeken, zich op een *dwaalspoor* bevindt. Immers, het geórdende ambt van *apostel* is van meetaf ook een *charisma*. De Schrift-kritiek suggereert een soort evolutie ván het vrije Geesteswerk náár het geordende ambt — en dan eigenlijk als een *achteruitgang*. Maar Ridderbos wijst erop dat van meetaf het 'geordend ambt' er was. Naast het 'charisma' van het besturen, dat 1 Kor. 12 : 28 noemt, zijn er ook de 'leiders' van de gemeente, aan wie gehoorzaamheid verschuldigd is, Rom. 12 : 8. (bl. 496, 497). In *dezelfde* tijd dat Efeze spreekt over de 'gaven' van Christus' hemelvaart: apostelen, profeten, herders en leraars' (Ef. 4 : 11), is er ook al sprake van het 'geordend ambt', want Paulus en Timotheüs groeten 'de opzieners en diaconen' te Filippi (Fil. 1 : 1). Ridderbos concludeert dan ook terecht dat *het ambt zelf* evengoed een *charisma* is. En wij voegen eraan toe: een *blijvend* charisma, terwijl andere 'charismatische gaven' — die bij de 'start' van de christelijke kerk horen — langzaamaan verdwijnen.

Wanneer al deze 'charisma's' inderdaad tot het *essentiële* behoren en 'het ambt' tot het *bijkomstige*, dan zou op het standpunt van Versteeg en de Utrechtse theologen vandaag nóg 'geprofeteerd' moeten worden: *aparte* openbaringen rechtstreeks door de Heilige Geest; dan zouden er nóg zieken op het gebed moeten genezen; dan zou nóg in tongen moeten worden gesproken en dan zouden nóg doden dienen te worden opgewekt — allemaal charisma's van de *begintijd*.

De gedachtengang die op *déze* wijze wil komen tot de vrouw in het ambt hangt niet alleen samen met een *kritische* kijk op de Schrift — waarin allerlei 'lagen' zouden bestaan — maar ook met een *biblicistisch* denken, dat in de z.g. 'volle evangelie'-gemeenten te vinden is. Schrift-kritiek en *biblicisme* gaan hier hand in hand.

* * Geen losse teksten

Nu worden tégen de voorstanders van de vrouw in het ambt allerlei teksten aangevoerd, zoals het 'zwijgen' van de vrouw in de gemeente, het 'onderdanig' zijn aan de man, het niet mogen 'onderrichten' door de vrouw en haar niet 'gezag' hebben over de man.

Maar veel van deze teksten zijn zeer omstreden wat de *uitleg* betreft. We kunnen dat nu niet uitwerken in één artikel, maar we wijzen ter illustratie op een 'kerntekst' als 1 Timotheüs 2 : 12, waar Paulus zegt: 'Maar ik sta niet toe, dat een vrouw onderricht geeft of gezag over de man heeft: zij moet zich rustig houden'.

De een zegt: het gaat hier om de *getrouwde*

vrouw, die zich niet vóór haar man mag dringen. De ander: het is een *liturgisch* voorschrift voor *alle* vrouwen. De een zegt: onderricht geven betekent 'het onderzoeken van twisten en die beslechten en zo bepaalde beslissingen nemen, vooral op ethisch vlak' (de Utrechtse theologen). De ander: het is ambtelijk en met gezag onderwijzen dat alleen aan de ambtsdragers toekomt (K. H. Rengstorf in Kittel, *Wrtb zum NT*, 2, S. 150). De een ziet het 'gezag hebben' als aanduiding van het regeerambt van ouderling, de ander als een 'de baas willen spelen over eigen man'. En de Utrechtse theologen gaan nóg weer een andere kant uit: 'Het zijn de jonge, onervaren, door dwaalleraren beïnvloede vrouwen, aan wie de wacht wordt aangezegd'.

En zo kunnen we dóórgaan. Ik zeg niet dat deze en andere Schriftplaatsen geen duidelijk licht over deze zaak kunnen werpen, maar dán pas als men het gehéél van Gods Woord in rekening brengt. Het is eigenlijk precies zo als bij de vragen rondom de kinderdoop en van wie tot het avondmaal mogen komen. Pas uit het gehéél van Gods Openbaring, ook in haar heilshistorische voortgang, kan over deze en dergelijke zaken goed gesproken worden. Dat geldt met name ook inzake de vraag of aan de vrouw het bijzonder ambt toekomt.

* * Het geheel van Gods Woord

In het OT bleef het ambt van de priester beperkt tot de *mannen*.

Christus stelde twaalf *apostelen* aan, hoewel vrouwen zijn 'getuigen' waren bij de opstanding en Hij zich door vrouwen liet helpen en dienen.

In de jonge christelijke kerk werden *oudsten* en *diakenen* aangesteld. En de vereisten voor beide groepen worden duidelijk op de mannen toegespitst in 1 Tim. 3 en Titus 1. Van plaats tot plaats werden dan ook 'ouderlingen' aangesteld. Wel is er sprake van vrouwen, die 'dienen' — hetzelfde woord als 'diaken' —, maar het is nog altijd de vraag of hiermee een gevestigd ambt, of veeleer een soort 'zusterhulp' werd aangeduid, min of meer vast omschreven.

We kunnen al deze dingen hier slechts even aanduiden. Maar het blijft veelzeggend dat tot in het laatste bijbelboek, de Openbaring aan Johannes, toe er sprake is van 'oudsten' — mannelijk — als het gaat om de ambtsdragers en representanten van de kerk van Oud en Nieuw Testament (Openb. 4). Daar zullen we maar niets aan moeten 'toevoegen', willen we de plagen en straffen niet over ons zien komen, waar Openb. 22 : 18 van spreekt. Het is dan ook opvallend dat juist

volkskerken, zónder tuchttoefening en mét Schriftkritiek, *vrouwen* tot de ambten hebben toegelaten. En in dezelfde mate liep het kerkelijk leven terug en nam de onkerkelijkheid toe.

Wie tegen de koers van de kerk van alle eeuwen in vrouwen toegang wil geven tot alle bijzondere ambten, moet zelf de *bewijslast* dragen dat dit noodzakelijke *reformatie* is. Tot nu toe leert in elk geval de praktijk dat dit openstellen van de ambten voor de vrouw alleen maar met *deformatie* is gepaard gegaan. En gronden, ontleend aan Schriftkritiek en biblicisme, kunnen ons niet overtuigen.

* * Gehoorzaamt uw voorgangers

Een opmerkelijk *manco* in de door ons besproken brochure is dat over het *gezag* van de ambtsdragers niet of nauwelijks gesproken wordt. In elk geval wordt niet naar de Schriftplaatsen verwezen, die daar *duidelijk* op wijzen. We zullen ze niet alle noemen, want een enkele signalering is al voldoende.

Paulus zegt tot de ouderlingen van Efeze, dat de Heilige Geest hen tot opzieners gesteld heeft, om de gemeente Gods te weiden (Hand. 20 : 28).

In 1 Tim. 3 : 4 wordt gezegd dat een opziener zijn eigen huis goed moet kunnen besturen; hoe zou hij anders voor de gemeente Gods kunnen zorgen?

De ouderlingen moeten leiding geven (1 Tim. 5 : 17). Ze zijn beheerders van het huis Gods (1 Titus 1 : 7).

De gemeente wordt opgeroepen haar voorgangers te gehoorzamen, ja zich aan hen te onderwerpen, omdat zij waken over hun zielen en reukenschap moeten afleggen (Hebr. 13 : 17).

Is dat iets *bijkomstigs*, zoals prof. Versteeg beweert? Het lijkt er niet op.

Vaak wordt de onwaarheid gevonden in wat *niet gezegd* wordt. Welnu, naast andere doorslaggevende bezwaren, tekenen we ook dit bezwaar aan dat de Utrechtse theologen over de Schriftplaatsen die het *eigen gezag* en de *speciale* verantwoordelijkheid van de bijzondere ambtsdragers onderstrepen, zonder meer *zwijgen*!

W. G. d. V.

Mede n.a.v. *Vrouwen in de dienst* door de 'studiegroep van Chr. Ger. theologen te Utrecht'. Door overmaking van f 6,50 te bestellen bij Mw J. M. Baaij te Utrecht, girorekening 5469469.

DOOD EN LEVEN BIJ COURBET

2. Courbets realisme en de dood

Een begrafenis

Op de Wereldtentoonstelling van 1855 werden twee schilderijen van Courbet afgewezen. Het eerste geweigerde schilderij had enkele jaren tevoren al veel stof doen opwaaien. Na expositie in de Salon van 1850 schreef de kunstcriticus Champfleury: 'Vanaf heden zullen de critieken zich moeten opmaken, te strijden vóór of tegen het realisme in de kunst'.¹⁰ Zo brak een strijd los die sedertdien bekend staat als *La bataille réaliste* (een staande term, die waarschijnlijk ook Simon Vinkenoog door het hoofd speelde toen hij in verband met Karel Appel sprak over de 'slag om de werkelijkheid').¹¹ In dit schilderij, stelde een andere tijdgenoot van Courbet, krijgen bestaande, vage aspiraties op slag 'vorm en allure als van een geloofsbelijdenis'.¹⁰ Wie vandaag het bedoelde werk ziet, krijgt echter niet het gevoel voor een revolutionair doek te staan (afb. 4).

Zo'n vijftig mensen uit het stadje Ornans, Courbets geboorteplaats, staan bijeen aan een open groeve (midden onder). De plaatsing van de figu-

ren, naast elkaar in een brede horizontale baan, doet denken aan schutterstukken van Van der Helst, of Frans Hals. Ook de stijl herinnert aan zulke groepsportretten, al valt op dat de personen eigenlijk niet tot een gemeenschap zijn verenigd. Ze staan onverbonden bijeen. Maar is dit als revolutionair aan te merken? De begrafenis draagt zo nadrukkelijk een kerkelijk karakter, dat het vandaag gezocht lijkt, hier een breuk met de traditie te willen signaleren. Natuurlijk, het kon in die tijd opzien baren, heel gewone mensen ten voeten uit af te beelden. Dat kon betekenen: ik kies voor het volk. En Courbet kiest voor het volk. Hebben de tijdgenoten zich hieraan gestoten? Ja, dat ook, en niet weinig. Maar er is meer. Hun viel nog een andere onverbondenheid op. Courbets wijze van uitbeelden is zo nauwkeurig, dat die de indruk wekt van een verslag — en meer niet. Men zou niet vermoeden dat Courbets eigen familieleden zich onder de rouwdragenden bevinden. Dat de voordracht werkelijk iets schokkends in zich heeft, komt aan het licht als we de meest voor de hand liggende vraag stellen die hier te stellen is. *Wie wordt er begraven?* Men verwacht een titel als 'De begrafenis van...' (volgt de naam). Courbet noemt zijn werkstuk echter 'Een begrafenis te...'.

¹⁰ Als 6, p. 29.

¹¹ Simon Vinkenoog, *Het verhaal van Karel Appel*, Een proeve van waarneming, Utrecht 1963, p. 130.

Afb. 4

Courbet, *Een begrafenis te Ornans*, 1849 (Voor het eerst getoond in de Salon van 1850. Geweigerd op de Wereldtentoonstelling van 1855). Dat reproducties de voorstelling meestal onvoldoende scherp doen uitkomen heeft o.a. te maken met de enorme afmetingen: 315 (hoogte) x 668 cm.

(volgt de plaatsnaam). Wat hier in beeld wordt gebracht is *een* begrafenis, van wie dan ook; of wel *het* begraven, zoals 'bij ons' ter plaatse gebruikelijk.¹²

Uitvaart van de eeuwigheid

Dit vormt voor de Amerikaanse kunsthistorica Linda Nochlin aanleiding, er een bekend kunstwerk naast te zetten. Zij koos de in 1588 voltooide schildering van El Greco *De begrafenis van graaf Orgaz* (afb. 5).¹³

Afb. 5

El Greco, *De begrafenis van graaf Orgaz*, 1586-1588 (Wandschildering in een grafkapel, boven de sarcofaag waarin het gebeente van de heiligverklaarde graaf rust). Ofschoon het geschilderde visioen steunt op een middeleeuwse legende, staan vele tijdgenoten van de kunstenaar afgebeeld. De jongen links op de voorgrond, die de beschouwer als het ware bij de gebeurtenis betreft, is een negenjarig zoontje van El Greco.

Ook daar zijn de figuren in een horizontale baan op een rij geplaatst en ook daar valt de aanwezigheid op van kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders. Maar het eerste aandachtcentrum wordt gevormd door de overledene (die door twee rijk geklede ge-

stalten in zijn graf — dat men zich onder deze schildering moet denken — wordt neergelaten). Overigens, dit blijkt nog slechts de beneden-afdeling van de werkelijkheid te zijn. Alles wijst boven de statische wereld op aarde uit, naar een wereld vol licht en leven daarboven. Daar bevindt zich een voornameer aandachtcentrum: Christus (omringd door talrijke heiligen). Naar Hem voert een engel de ziel van de dode op.

Nu behoeft men de wijze waarop El Greco de relatie hemel-aarde invult, niet voor z'n rekening te nemen om in te zien dat bij Courbet deze relatie geheel ontbreekt. Op *Een begrafenis te Ornans* heeft Courbet de langgerekte rotspartijen van zijn geliefde Franche-Comté zo hoog geplaatst, dat maar net ruimte overblijft voor een smalle streep lucht. De aardse horizon is hier de enige. En dus waren de tijdgenoten geschokt. Niet alleen christenen, humanisten eveneens.¹⁴ Trouwens, ook de oude Egyptenaren en Grieken zouden geschokt geweest zijn. Wie had ooit zo'n verregaande reductie van de werkelijkheid durven uitroepen tot *de* werkelijkheid? Op deze wijze een begrafenis in beeld brengen betekent (in de context van die tijd) de hemel willen begraven, of ook de eeuwigheid willen uitdragen.

Intocht van de dood

De ziel van de dode, zijn betrekking tot het leven hierna, zelfs wie de dode is — schrijft Linda Nochlin — het wordt uitgebeeld als 'irrelevant'. De aandacht reikt nauwelijks tot aan de kist (links, tussen de vier dragers, bedekt met een wit kleed). De compositie richt de blik op een gat in de grond. Men verdwijnt — doodgewoon.

Dit is het wat de tijdgenoten misschien nog het meest heeft ontsteld. Voor het Neo-classicisme en de generatie van de Franse Revolutie bestond in elk geval nog de heldendood. En voor de 'mannen van 1830' gold de dood nog als de grote obsessie. Courbet echter haalt de aartsvijand kalm in. Bijna onopvallend zegt het schilderij dat de mens een natuurlijke dood sterft en daarmee uit. De dood hoort erbij, hoort bij het leven. Dat Courbet op een zo algemeen niveau spreekt, blijkt voldoende uit twee dingen. Allereerst legt hij op de rand van de groeve een schedel (weinig realistisch, des te meer symbolisch). Vervolgens is er het enorme beeldformaat: meer dan zeseneenhalf meter breed, ruim drie meter hoog. De afgebeelde personen ontmoeten levensgroot de dood.

Deze afmetingen vragen aparte aandacht; ze

¹² Hier raakt Courbet aan de ideeënwereld van zijn tijdgenoot, de positivist/sociologist Auguste Comte.

¹³ Linda Nochlin, *Realism* (Penguin Books, Serie: Style and Civilization) 1971, p. 78/79.

¹⁴ Pas Eduard Manet neemt de stap, ook de humanistische funeraire traditie te relativeren (Als 13, p. 92/93).

symboliseren meer dan wij zien. Door zo'n formaat te kiezen presenteerde men z'n werk in die tijd als behorend tot het genre van de historie-schildering. (Als zodanig liet Courbet het werk ook inschrijven). In dit genre werd gewoonlijk aan een historische gebeurtenis de diepe zin van normen en waarden gedemonstreerd. Daarom stond dit genre op de hoogste trap van de schilderkunst. Men verklaarde dus, metterdaad, op dit niveau te willen spreken. En op dit niveau is de meester van Ornans begrepen. Niet een bepaald geval zag men er in aangeduid, maar het lot van de doden in het algemeen.

Van even algemene strekking is de verandering in het vlak van de kunst. Van Paul Klee stamt de beroemde uitspraak: Kunst geeft niet het zichtbare weer, maar maakt zichtbaar. In de traditie van Courbet valt echter ook het tegendeel op. Er wordt veel aan het gezicht onttrokken. Bij deze *Begravenis* bijvoorbeeld. De mens om wie men rouwt wordt nagenoeg onzichtbaar gemaakt. Een schedel neemt zwijgend de plaats van een naamloze in. Zo wordt een adembenemende ruil gedaan. Van nu af aan hoort de dood bij het leven. Voorlopig nog bij het einde ervan. Maar straks, bij Ensor bijvoorbeeld, en bij Picasso, en bij Dali, wordt de dood de van ons afgewende zijde van... het leven.

Waar blijft zonder eeuwigheid de tijd?

We moeten nog twee vragen stellen. De eerste betreft de opvatting van historie, de tweede de aard van deze ernst.

Allereerst de kijk op het verleden. Courbet presenteert zijn *Begravenis* als historie-schildering, maar is dit ook een historie-schildering? Het genre kan inderdaad een eigentijdse gebeurtenis omvatten, maar in *Een begravenis te Ornans* is iets loos. Als de Spaanse kunstenaar Velazquez de overgave van Breda behandelt, een wapenfeit uit zijn dagen, kiest hij een bijzondere gebeurtenis. Bij Courbet echter wordt niet een eigentijds gebeuren uitgebreid tot historie-schildering, maar de historie-schildering wordt beperkt tot de eigen tijd, en tot een willekeurig geval. Het unieke is er uit weggenomen. De historische categorie ontbreekt. Zo ondergraaft hij de historie-schildering als genre, terwijl hij wel op dit niveau spreken móet om duidelijk te maken wat hij bedoelt.

Dit uitsluiten van het historisch-bepaalde heeft diepe sporen nagelaten in de kunst sedertdien. Courbet is zich van deze eliminatie bewust. 'Historie-schildering,' schrijft hij, 'is naar z'n werkelijke essentie eigentijds.' 'Dat wat geweest is, is geweest.' We moeten geen dingen overdoen, maar vanuit het heden nieuw verder gaan 'van conclusie

DE KOPIJ VOOR HET HANDBOEK 1984

is nog niet compleet. Wilt u het
toegezonden kopijformulier zo snel mogelijk
corrigeren en retourneren?

De uitgever

tot conclusie'.¹⁵ Een eigentijdse gebeurtenis ziet Courbet als de enige mogelijke opdracht die te schilderen valt. Voor uitbeelding van verleden of toekomst is geen plaats.

Dit mag dan consequent zijn, de vraag rijst al gauw wat hiervan de winst is; en welke prijs hier betaald moet worden. Wie zo'n enorm gebied aan tijd laat schieten, doet die zichzelf niet te kort? Laat de hemel uitgesloten worden, de bedoeling is toch de aarde in haar volheid te winnen? Of ligt hier niet de ware drijfveer? Gáát het eigenlijk wel om de waarde van de aarde?

In feite is Courbet op iets anders gericht. Hij plaatst een punt. Dit punt is hij zelf. Vanuit dit punt trekt hij een cirkel. De straal van de cirkel reikt zo ver als zijn waarneming, zijn levenservaring (vandaar dat we zijn eigen stad, zijn eigen familie zien). Binnen deze cirkel valt alles wat voor hem bestaat: wat hij kan zien, tasten en verstaan. Ik schilder geen engel, zegt Courbet ergens, want ik heb er nooit een gezien. Aan een student-in-het-vak adviseert hij: maak niet een voorstelling van Christus, je hebt Hem nooit meegemaakt. 'De schilderkunst', noteert Courbet in 1861, 'kan slechts bestaan uit de weergave van objecten die voor de kunstenaar zichtbaar en tastbaar zijn.'¹⁶ Alleen dát is dus authentiek in beeld te brengen, waar de kunstenaar zelf getuige van is. Zo ontstaat in zijn werk een realiteit die op slechts één autoriteit steunt: Courbet.

Hoe hachelijk dit steunpunt is, blijkt uit de ontwikkeling. Kiest Courbet het gebeuren van zijn eigen tijd als grens, zijn navolgers ontdekken het willekeurige en traditionele aspekt van deze begrenzing. De impressionisten versmallen de contemporaine historie tot hun privé-geschiedenis. Binnen enkele decennia wordt deze, op haar beurt, weer opgesplitst in kleinere tijdsafdelingen, totdat

¹⁵ Elizabeth Gilmore Holt, *From the Classicists to the Impressionists* (Vol. III of 'A Documentary History of Art'), New York 1966, p. 352.

¹⁶ Als 15, p. 351.

slechts momenten overblijven. Een post-impressionist als Cézanne sluit zelfs die momenten uit. Hij schept op het doek een wereld zonder tijd, een *Eternal present*.¹⁷

Iets dergelijks gebeurt in de loop van de ontwikkeling ten aanzien van de ruimte. Beperkt Courbet zich in hoofdzaak tot de omgeving van zijn eigen geboortestreek, de impressionisten na hem verkavelen de ruimte tot plekjes. Tenslotte, opnieuw bij Cézanne, worden we geconfronteerd met een wereld die alleen op het doek bestaat.

'Alleen de feiten' leidt tot o.a. abstrakte kunst

Tenslotte bevat *Een begrafenis te Ornans* nog het aspect van een eigenaardige soort ernst. Ook in dat opzicht wijst dit realisme vooruit.

Er is een heel moderne trek die de gemoederen destijds bezig hield. Moest men het schilderij werkelijk serieus nemen? Het zal bekend zijn, dat dit soort aarzeling sedert Courbet tot het vaste repertoire behoort. Het kan haast als een kenmerk van moderne kunstenaars beschouwd worden, dat ze eerst uitgelachen, dan voorzichtig gewaardeerd, en tenslotte, zo rond hun zeventigste, publiek gehuldigd worden.

In verband met Courbet slechts dit. Wanneer men zich afvroeg of hij eigenlijk niet spotte, stond daar nog al wat tegenover: de intens betrouwbare weergave van de stadgenoten, hoofd voor hoofd. Ook de pastoor heeft op het atelier van de meester geposeerd. Maar al wist men niets van de twist-gesprekken die Courbet bij die gelegenheid met deze geestelijke voerde, men rook onraad. En terecht. Immers, doordat de begrafenis niet op de dode (om wie men rouwt) wordt betrokken, verliest het hele gebruik z'n zin. De handeling mist haar objekt. Het gebruik wordt herleid tot het gebruik. De rouw is, zoals de Russische kunsthistoricus Alpatow opmerkt, *'gegenstandslos'* (zonder grond).¹⁸

Dat in de Duitse vertaling juist dit woord — *gegenstandslos* — wordt gebruikt, versterkt het betoog onverwacht, omdat het ook de term is die wordt gebruikt voor het woord 'abstrakt' in 'abstrakte kunst'. In beide gevallen is hetzelfde principe werkzaam. Wanneer honderd jaar na Courbet een museumbezoeker bij een 'abstrakt' schilderij vraagt wat het voorstelt, krijgt hij in wezen het-

¹⁷ Een 'eeuwig heden'. De uitdrukking — van Plato? — wordt hier bedoeld in de zin van de studie van S. Giedion, *The Eternal Present, The beginnings of Art — A Contribution of Constancy and Change*, London 1962.

¹⁸ M. W. Alpatow, *Studien zur Geschichte der westeuropäischen Kunst*, Köln 1974, p. 312.

Berg de laatste jaargang van 'De Reformatie' goed op!

Een jaargang van 'De Reformatie' op een losse stapel ergens in een donkere kast heeft nauwelijks functie.

Met een speciaal voor onze abonnees vervaardigde blauwe verzamelband kunt u makkelijk iets terugzoeken, én: het is een lust voor het oog.

Het systeem van deze band (gepatenteerde kunststof strippen) is makkelijk hanteerbaar en onverwoestbaar.

De band, geschikt voor één jaargang, kost f 21,90 (excl. verzendkosten, deze zijn bij bestelling van meer exemplaren in één keer relatief lager).

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Westwal 45, 4461 CM Goes
Tel. 01100-15591

zelfde antwoord als Courbet ons met zijn *Begrafenis* geeft: 'Het stelt zichzelf voor'.¹⁹

Nu dienen we ons te wachten voor een al te simpele conclusie. Al wordt het begrafenis-ritueel nietszeggend, van het kunstwerk geldt het tegenovergestelde. Dat verkrijgt — ten koste van het onderwerp — een extra spanning en lading. Het wordt zo veelzeggend, dat de werkelijkheid er bij verbleekt. Daardoor kan de gedachte postvatten, dat de werkelijkheid van de kunst tegenover de gegeven werkelijkheid superieur is. Het is inderdaad deze overtuiging die bij Courbet leefde. En bij hen die in zijn spoor gingen. Deze pretentie geeft sedertdien aan het creatieve bedrijf zo'n ontzaglijke spanning, dat nú nog heel wel is in te zien, hoe op dit punt *La bataille réaliste* kon losbreken, de 'slag om de werkelijkheid', die als inzet kent de vraag: hoe fundeer je als mens de realiteit?

WILLEM L. MEIJER

¹⁹ Vgl. bijv. H. H. Arnason, *History of Modern Art*, NY 1977, p. 25.

Bloemen voor Schilder I

Sinds prof. drs. H. J. Schilder met emeritaat is gegaan als hoogleraar aan de Theol. Hogesschool te Kampen, is een drietal bloemlezingen uit zijn werk uitgegeven door zijn studenten. We willen die in een drietal recensies in volgorde van verschijning bespreken.

De eerste van dit drietal draagt de titel: *Het Kerschip biedt behouden vaart* en is in 1981 verschenen bij copieerinrichting Van den Berg te Kampen.

Het is, zoals de ondertitel zegt, een verzameling kerkbladartikelen uit de jaren 1947-1952, indertijd verschenen in *Ons Kerkblad*. Provinciaal Kerkblad. Ten dienste van de Geref. Kerken onderhoudende art. 31 K.O. in de provincie Utrecht.

Bloemen dus uit Schilders eigen hof, maar door de studenten geschikt tot een krans, die zij de scheidende leermeester ter gelegenheid van het afscheid hebben omgehangen.

De titel van het boek herinnert aan de kop, die sinds 1953 prijkte boven *Ons Kerkblad*, waarin Noachs ark is uitgebeeld, die in aansluiting bij Bastingius' rijmvertaling, gegeven bij diens verklaring van vraag en antw. 54 H.C., genomen is als symbool voor de Kerk.

We treffen hier een aantal pennevruchten aan van grote onderlinge verscheidenheid: pastorale brieven, 'kanselrapporten', in memoriams en meer en minder diepgaande verhandelingen over een veelheid van onderwerpen.

Pennevruchten waarin de jonge dominee Schilder blijk geeft van het besef van verantwoordelijkheid voor de behouden vaart van het Kerschip. Het Kerschip, dat door de Here in de weg van de vrijmaking veilig was geloodst tussen de klippen van subjectivisme en synodocratie, waarop het in de 40-er jaren dreigde vast te lopen. Van de rijke inhoud kunnen we slechts een klein onderdeel, ter illustratie van het bovengestelde, onder de loep nemen.

We kiezen daarvoor de bijdrage *Gebod of gebed*, 43-77. Het biedt een exegese van Joh. XVII 20, 21 en vormt tevens een fundamentele bijdrage tot het verstaan van heel het hogepriesterlijke gebed in Joh. 17. Dat was een stuk toerusting van de Kerken, die juist toen van de grootste betekenis was. Schilder schreef dit namelijk in 1948, het jaar van de oprichting van

de Wereldraad van Kerken. Er ging toen een appel uit naar de stuurlieden van het vrijgemaakte Kerschip de vaderlandse poldervaarten achter zich te laten en met de oecumenische vloot te gaan admiraalzeilen op de wereldzeeën.

En voor dat appel beriep men zich ook op Joh. XVII 20, 21. Als zouden we in deze verzen met een gebod tot het nastreven van kerkelijke vereniging hebben te doen.

Dit schriftberoep wordt door Schilder in de genoemde bijdrage op overtuigende wijze weerlegd. Om te beginnen vestigt hij de aandacht erop, dat deze woorden van de Heiland onderdeel uitmaken van een gebed, dat we geweld aandoen als we er een gebod in willen beluisteren.

Vervolgens toont hij aan, dat het hier niet gaat om een gebod van Christus om de eenheid van al de Zijnen, maar, gezien het verband met vers 11, om bewaring van de Zijnen, opdat zij de (zichtbare) eenheid, die Hij voor hen verworven heeft, ook zullen mogen kennen.

Zo leren we deze woorden van de Heiland in plaats van als een aanklacht tegen Zijn kleine vrijgekochte Kerk in Nederland, verstaan als een bemoediging.

Op grond van Christus' voorbede zal de Vader haar bewaren bij de eenheid in de waarheid van het Woord, die ze in Hem als haar volkomen Middelaar en Hoofd bezit.

Men behoeft het niet op elk punt in deze verhandeling met de auteur eens te zijn.

Ik denk met name aan de exegese van vers 21 (slot): 'opdat de wereld gelove, dat Gij Mij gezonden hebt', 69 v. Volgens Schilders exegese, waarin hij zich aansluit bij Joh. Calvijn, zou hier onder 'wereld' verstaan moeten worden: 'de overgrote meerderheid, die het geloof weigert', 69 v. 'Geloven' zou in vers 21 (slot) dan ook de betekenis hebben van inzien, zonder daadwerkelijk erkennen.

Mijns inziens betekent 'wereld' hier echter, evenals in vers 18, de in zonde gevallen wereld, waarin de Zoon door de Vader gezonden is, en waarin de apostelen door de Zoon gezonden worden, om gehoorzaamheid des geloofs te bewerken.

'Geloven' kan hier dan ook zonder bezwaar in de gebruikelijke zin worden gevat. De zin van dit gedeelte van Christus' gebed is dan, dat uit de

wereld sommigen voor Christus gewonnen worden, doordat zij de bewaring van en de daarmee gegeven eenheid onder hen die van Christus zijn opmerken.

Een voorbeeld van de verhoring van die bede vinden we dan in het slot van Hand. II, waar we lezen, dat de gemeente van Christus in de gunst stond bij het gehele volk en dat de Here dagelijks toevoegde aan de kring, die behouden werden. Deze kritische noot is slechts bedoeld om de belangstelling te wekken, indien nog nodig, voor deze bijdrage en voor heel deze bundel.

We leren er Schilder in kennen als een toegewijde roerganger op het Kerschip. En we ontvangen er veel in, dat ook anno 1983 kan helpen het Kerschip in de vaart te houden.

Veel dat ons wapent tegen neosubjectivisme, zowel in onze geloofsbeleving, ik denk aan de hoofdstukken over bevinding, als in onze omgang met en verklaring van de Schrift, zoals hoofdstuk 5: Eenvoud in prediking en Schriftgebruik, veel dat ons onder de indruk brengt van de reformatie die de Here in de vrijmaking gewerkt heeft en ons wapent tegen 'moede ingezonkenheid', waardoor wij 'wederom zouden zijn discipelen die met de Heer nog niet één uur konden waken', 20.

Deze bundel is voorzien van een drietal registers, die hem goed toegankelijk maken voor ieder, die over een bepaald onderwerp geïnformeerd wil zijn. Hij is keurig verzorgd door de fa. Van den Berg, telt ruim 300 pagina's en kost f 27,50.

Schildwolde M. H. OOSTERHUIS

M. Green

EVANGELIEVERKONDIGING IN DE EERSTE EEUWEN

De auteur brengt ons terug naar het begin van de christelijke jaartelling en onderzocht hoe de evangelieverkondiging in de eerste eeuwen richtsnoer kan zijn voor de taak die we vandaag hebben: getuigen van Christus te zijn.

400 pagina's f 29,90.

Verkrijgbaar bij de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever

OOSTERBAAN & LE COINTRE

Westwal 45 - 4461 CM Goes
Telefoon 01100 - 1 55 91

Prof. dr Herman Ridderbos en de Vrijmaking

In *Centraal Weekblad* stond een interview met prof. dr Herman Ridderbos, die dit jaar veertig jaar hoogleraar was.

Over zijn inauguratie vertelt hij — en veel studenten en Kampenaren uit die tijd zullen het zich nog herinneren — zijn onthutsende ervaring:

Terug naar 1943. In de morgenuren stroomt de Burgwal-kerk in Kampen vol waar prof. Greijdanus z'n afscheids-college zal geven. De kerk blijkt spoedig te klein te zijn om alle belangstellenden een plaats te geven. Als lid van het afscheidscomité komt de jonge Ridderbos de kerkeradskamer binnen, waar direct een grote stilte valt. De andere comitéleden weten niet wat ze met hem aanmoeten.

Het afscheid van prof. Greijdanus wordt een geweldig gebeuren met tal van sprekers.

Een paar uur later doet prof. Ridderbos zijn intrede in dezelfde Burgwal-kerk. Onder zijn gehoor bevinden zich geen duizend, maar hooguit honderd mensen. Toekomstige vrijgemaakten staan op de stoep van de kerk en manen iedereen die naar binnen wil om door te lopen.

Over de Vrijmaking zelf lezen we op de vraag, of deze niet bepalend was voor de gang van zaken tot op deze dag:

'Zeker. Er hebben zich bij de vrijmaking twee elementen in het gereformeerde leven opgesplitst. Het conflict ging z.g. over de wedergeboorte. Het had er natuurlijk wel mee te maken, maar het bleek heel moeilijk uit te leggen. In feite was het een 'beweging'. Het ging om de radicalisering van het gereformeerde leven. Abraham Kuiper was niet gereformeerd genoeg en Schilder zou dit — ik bedoel dat niet in verkeerde zin — nog eens steviger maken. Met andere woorden: de algemene genade was te algemeen en de pluriformiteit van de kerk te pluriform.

Wonderlijk: geen wóórd over binding, schorsingen en afzettingen. Ridderbos is wat dit betreft in veertig jaar niet veranderd. Stel dat inderdaad 'radicalisering' bij Schilder en anderen voorzat, wat had dit met *binding* te maken? Schilder heeft juist sterk gewaarschuwd tegen een 'geestesgesteldheid-kerkje' à la Ridderbos en wilde in zijn verzet tegen de binding aan de leeruitspraken de gereformeerde ruimte van de kerk bewaren. De hele z.g. 'analyse' van de vrijgemaakte mentaliteit heeft niets, maar dan ook niets te maken met de door-gedreven binding van bovenaf. Het heeft er — schreef Schilder eens — even weinig mee te maken als de vraag: Heeft uw kleine Pietje nog de mazen? En nu zit Ridderbos bij de puinhopen van zijn kerkelijk leven. En hij ziet gewoon het verband

met de wandaden in 1944 gepleegd niet. Zo fel als hij eenmaal de vrijgemaakten bestreed, zo slap is z'n houding als het gaat tegen een ketter als Wiersinga. Immers, op de vraag 'Zijn we op de verkeerde weg' antwoordt Ridderbos:

'Zeker, ik vond zijn visie op de verzoening erg en ik ben ervan geschrokken dat men Wiersinga aan de VU op dit proefschrift liet promoveren. Wetenschappelijk kon het m.i. ook helemaal niet door de beugel. Ik vond dat het hart van het evangelie raakte en daarom ben ik op de ketting gesprongen. Ik vind dat nog. Ik was verschrikkelijk teleurgesteld toen de synode in eerste instantie uitsprak dat het wel verkeerd was wat hij beoordeelde, maar dat het de eenheid niet raakte. Ik dacht: dit raakt de eenheid wél.'

En verder doet hij niets.

Z'n hele interview klinkt als 'de biecht van een teleurgestelde'. Ridderbos ziet 'grote verwarring', zoals hij zegt:

'Ik zie ook een heleboel goeie dingen. Maar geestelijk leven we voor mijn besef in een grote verwarring. Als ik het theologisch bekijk, dan zie ik niet wat onze theologie op het ogenblik precies is. Van de één lees je dit en van de ander dat.'

Hij eindigt met een behartigenswaardige opmerking. Maar we hebben — dacht ik — wel het recht te vragen: waarom hándelt hij in eigen kerk er zelf niet naar?

Want waar de ergernis van het Kruis van Christus geen punt meer is tussen kerk en wereld, als zij het over 'de rest' maar eens zijn, daar heeft het eigen bestaan van de kerk geen zin en dus ook geen toekomst meer die waard is om zich er zorgen over te maken.

W. G. d. V.

M. Ward

LIZA

Door een niet uit te blussen geloof en liefde komt een verwoest leven tot bloei.

Dit bekroonde boek vertelt hoe: een epos van onstuitbare geestkracht.

144 pag. f 9,90.

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25 - 4460 AA Goes - Tel. 01100-15591